

Euskararen erabilpenaren azterketaz

Txillardegi

Soziolinguistikaren alorrean ari direnek ongi dakite *erabilpena*-ri buruzko zifrak, askoz txikiago izaten direla *ezaguera*-ri buruzkoak baino. Oso erraz gerta daiteke, esate baterako, herri batean gaur % 50ek euskaraz jakitea, baina erabilpena neurtzerakoan % 5 edo % 10 besterik ez topatzea.

Hots, bi hizkuntza erabiltzen diren giza talde baten arazoa *matematikoki* azter daiteke; eta horixe izan da UEUK joan den udan (1984) argitara eman duen saiakera.

Giza arazoetan, ordea, gutxitan baliatu izan dira Matematika-ikusmoldeak gaur arte; eta ene liburuak irakurle asko atzerarazi ez ote duen beldur naiz. Bidea erraztera datoz lerro hauek, hortaz; eta J. M. Torreal dai adiskideak berak egindako eskaerari erantzuteko.

Erabilpena, probabilitate-arazo hutsa

Eman dezagun N hiztunen giza talde bat, eta bertan A eta B hizkuntzak erabiltzen direla. Pertsona batzu a elebakarrak dira, e_A proportzioan; beste batzu, berriz, b elebakarrak dira, e_B propor-

tzioan; eta beste batzu, azkenik, x elebidunak dira, e_{AB} proportzioan. Beraz:

$$e_A + e_B + e_{AB} = 1$$

Hots, zein da, giza talde horretan, a elebakar bat aurkitzeko probabilitatea? e_A , hain zuzen. Eta, bide beretik, e_B da b elebakar bat aurkitzeko probabilitatea; eta e_{AB} , azkenik, x elebidun bat aurkitzeko probabilitatea.

Herri batean, adibidez, % 50 baldin badira erdaldun hutsak, % 10 euskaldun hutsak, eta % 40 elebidunak, proportzioak (eta probabilitateak ere bai) a , b eta x hiztun bat aurkitzeko, hauek dira:

$$e_A = 0,50; e_B = 0,10; \text{ eta } e_{AB} = 0,40.$$

Zein hizkuntza erabiliko dute hiztun horiek? Jakina denez: *mintzakide* duten pertsonaren arabera. *Segun eta* aurrean nor duten.

Hizkuntzaren hautaketa

Bi pertsona giza talde horretan elkartzen direnean, nola mintzo dira? Zein hizkuntzaz, alegia?

Uste ohi denaren kontra, *bikoterik gehienetan aukerarik ez dago*. Bi a elebakar elkartzen direnean, esate baterako, diglosia handia izan edo txikia izan, nahitaez hautatu behar dute berek dakiten hizkuntza bakarra: A , beraz. a elebakar bat eta b elebakar bat elkartuz gero, berriz, mutu egongo dira, eta mintzatu ezinik. Eta abar. Eta taulatxo hau eraiki daiteke:

- $a + a$ .... A hautatuko, nahitaez.
- $a + b$ .... $\emptyset$ (= tentsioa: ezin mintza)
- $a + x$ .... A (biok A bait dakite)
- $b + b$ .... B (biok dakitena)
- $b + x$ .... B (elebidunak B bait daki)
- $x + x$ .... X (ez dakigu, A zein B hauta bait dezakete; eta hemen bai: hemen bere eragina izan dezake diglosiak)

Normalean, beraz, *hautaketarik ez dago*. Edo, bestela esanda, *diglosia, nahia, militantzia*, eta abar, *elebidunei* datxezkien eragileak dira. *Elebidun gutxi dagoenean, diglosiak ez du eraginik*. Eta, nolana ere, elebakarrek inposatzen dute beren hizkuntza; edo, mintzatu ezinez, tentsioa sortzen.

Berriro probabilitateak nagusi

Zenbat aldiz gertatzen da, ordea, $a + a$ bikotea? Probabilitate-biderkaketa dugu hor:

$$P_{AA} = e_A \cdot e_A = e_A^2$$

Eta bide beretik beste bikoteetan.

Eta erabilpen hauek ditugu *bikoteetan*:

$$P_{A2} = (1 - e_B)^2 - e_{AB}^2 \quad (=A \text{ ziur})$$

$$P_{B2} = (1 - e_A)^2 - e_{AB}^2 \quad (=B \text{ ziur})$$

$$P_{X2} = e_{AB}^2 \quad (=A \text{ edo } B, \text{ diglosia, nahia, etab.en arabera})$$

$$P_{\emptyset 2} = 2 \cdot e_A \cdot e_B \quad (=mintzatu ezina)$$

Kalkulu bera egin daiteke hirukoteei buruz, laukoteei buruz, etab. (ikus *Gizarte elebidunen azterketa matematikoa*, UEU, 1984).

Adibidez: eman dezagun herri batean % 50 direla erdaldun hutsak, % 10 euskaldun hutsak, eta % 40 elebidunak.

Bikoteei dagokienez hau dugu:

$$P_{A2} = (1 - 0,1)^2 - 0,4^2 = 0,81 - 0,16 = 0,65$$

$$P_{B2} = (1 - 0,5)^2 - 0,4^2 = 0,25 - 0,16 = 0,09$$

$$P_{X2} = 0,4^2 = 0,16$$

$$P_{\emptyset 2} = 2 \cdot 0,5 \cdot 0,1 = 0,10$$

Erdaraz, beraz, *gutxienez* % 65 bikotetan. Baina elebidunak erdaltzaleak badira, *A*-ren aldeko diglosia handia bada, eta gainerrakoak, elebidunek ere *A* hautatuko dute maiz. Dudan dagoen % 16 horretan, horretara, parte batek (% 5; % 7; % 10; % 15

beharbada; are % 16 kasorik okerreanean) *A* hautatuko du. Beraz, *A*-ren erabilpenaz, hau esan dezakegu:

$$0,65 \leq (A) \leq 0,81$$

Erdara nagusi, beraz, *are bikoteetan ere*; eta nahiz herri horretan *euskaldunak* gehiengoa izan *ezagueraren* mailan *ia-ia*: $0,4 + 0,1 = 0,5$ (erdia «euskalduna» esango genuke, eta erdia «erdalduna»; nahiz egia hau izan: 0,9 direla erdaldunak, eta 0,5 euskaldunak).

Bide beretik: *euskaraz* gutxienez $p_{B2} = 0,09$, % 9. Eta elebidunak oso euskaltzaleak baldin badira, *B* hautatuko dute beren artean; eta beste % 5, beste % 8, are beste % 9 ere, euskara erabiliko da. Eta, beraz:

$$0,09 \leq (B) \leq 0,25$$

Mintzatu ezina, azkenekoz, *aldakaitza* da: % 10. Eta herrian dagoen *tentsioa* neurtzen du.

Kalkulu bera egin daiteke *hirukoteei* buruz:

$$p_{A3} = 0,665; p_{B3} = 0,061; p_{X3} = 0,064; p_{\emptyset3} = 0,210$$

eta *laukoteei* buruz:

$$p_{A4} = 0,6305; p_{B4} = 0,0369; p_{X4} = 0,0256; p_{\emptyset4} = 0,307.$$

Berehala ikus daitekeenez, euskara gutxiago erabil daiteke multzo zabaletan; diglosiak eta nahiak gero eta pisu txikiagoa dute taldearen kopurua igo ahala; eta mintzatu ezina gero eta nabarmenagoa da talde handietan.

Guri dagokigunez, *bikoteetan* dugu euskararen erabilpenik *altuena*.

Tentsioak nork jasaten?

Ez gara hemen kalkulu gehiagotan barrena abiatuko; baina aisa froga daitekeenez, hizkuntza minorizatuaren *elebazarrek* jasaten dute tentsiorik gehiena, eta hizkuntza nagusiaren *elebazarrek* inposatzen. Elebidunek ez dute, *elebidun gisa* jokatzten duten bitartean, tentsiorik sortzen, eta ez jasaten.

Gure herri horretan, adibidez, *bost aldiz* handiagoa da *euskaldun hutsek* jasaten duten tentsioa, erdaldun hutsek jasaten dutena baino.

Elebidunek, berriz, tentte jartzen ez direino, ez tentsiorik sortu, eta ez jasan.

Elebakarren suntsierakoan

B hizkuntzaren elebakarrak amaitzen direnean (eta horixe da gure kasua gaur, gutxi gorabehera), $p_B = 0$; eta formulak errazago bihurtzen dira.

Bikoteei buruz, adibidez:

$$p_{A2} = 1 - e_{AB}^2$$

$$p_{B2} = 0 \text{ (hizkuntza minorizatua ez da sekula beharrezkoa)}$$

$$p_{X2} = e_{AB}^2$$

$$p_{\emptyset 2} = 0 \text{ (elebidunak gogortzen ez badira, hizkuntz tentsiorik ez dago)}$$

Lehen hartutako herrian, adibidez, euskaldun guztiek erdara ere erabiltzen badute:

$$e_A = 0,50; \text{ eta } e_{AB} = 0,50$$

(ezagueraren mailan, egoera orekatua, itxuraz; erdia «euskalduna», eta erdia «erdalduna»...). Erabilpenak:

$$p_{A2} = 1 - 0,5^2 = 1 - 0,25 = 0,75$$

$$p_{B2} = 0 \text{ (euskara ez da inoiz beharrezkoa)}$$

$$p_{X2} = 0,5^2 = 0,25$$

$$p_{\emptyset 2} = 0 \text{ (tentsiorik ez: bake santua)}$$

Hala ere:

$$0,75 \leq (A) \leq 1,00$$

$$0,00 \leq (B) \leq 0,25$$

Hitz batez: erdara nagusi dago; are guztiz nagusi ere gerta daiteke, ordezkapena zaratarik gabe amaituz...

Diglosiak, nahiak, etab.ek *elebidunetan* dute eragina; ez erdaldun hutsetan. Elebidunak guztiz euskaltzale jokatuz gero, baina beti erdaldunen errespetuan, euskarak % 25 irits dezake gehienez. Eta erdaldunekin mutu jarriz gero (praktikan *b* elebakar bihurtuz),

orduantxe aipatuko dira lehenengo aldiz «diskriminazioak»; egiazko ordezkapena disimulatuz eta desitxuratuz...

Hirukoteetan, laukoteetan, eta gorakoetan, gero eta nabarmenago dira joerak:

$$p_{A3} = 0,875; p_{X3} = 0,125. \quad 0,875 \leq (A) \leq 1,000$$

$$p_{A4} = 0,9375; p_{X4} = 0,0625. \quad 0,937 \leq (B) \leq 1,000$$

Erdara erabat nagusi. Eta *A* eta *B*-ren erabilpenak, *guztiz desorekatuak*. Nahiz hizkuntz tentsioak *desagertuak* izan.

Erdara nagusiaren muga

Euskaldun hutsak desagertzean, oso erraza da mugaren kalkularia: alegia, noiz inposatzen duten erdara erdaldun hutsek:

$$e_{A2} = 0,5 = e_{AB}^2$$

Eta muga-egoera hau da:

$$e_A = 0,293 = \% 29,3$$

Gaurko Euskal Herrian, edozein herritan % 29,3 erdaldun huts egonez gero, *erdara ziur nagusi*. (Bikoteetan; eta areago hirukoteetan, laukoteetan, etab.).

Hauta dezagun *Tolosa*, adibidez. Mintzatzeko moduan euskara ezagutzen dutenak (1981eko Zentsua), hauek dira: 9.121 lagun. Tolosako jendaketa 18.468 izanik, hau dugu:

$$e_{AB} = 9121 / 18468 = 0,494; e_A = 0,506 . (= \% 50,6)$$

Tolosan, beraz, gaur, *erdara nagusi*. Zenbat?

$$p_{A2} = 1 - 0,494^2 = 0,756 (\% 75,6 \text{ gutxienez})$$

Hirukoteetan, etab., *areago*, jakina.

Euskal Herrian, gaur, beraz, eta diglosia, nahia, etab. nolanaikoak izanik ere, *erdara nagusi herririk gebienetan*.

Famili bidezko transmisioa

Orain arte adinaren arabeko daturik ez genuen, eta ezin zitekeen ezer kalkulari alor honetan. Gaur, berriz, 1981eko Zentsuaren

arabera (Vascongadetan, jakina), famili bidezko transmisioari buruzko estimazioak egin daitezke.

Hauta dezagun, adibidez, *Tolosaldea* (alegia: Abaltzisketa, Aduna, Albiztur, Alegia, Alkiza, Altzo, Amezketza, Anoeta, Asteasu, Belauntza, Berastegi, Berrobi, Bidegoian, Elduain, Ibarra, Iruerrieta, Irura, Larraul, Leaburu, Legorreta, Lizartza, Orexa, Tolosa, Billabona eta Zizurkil herri-multzoa). Eta azter ditzagun Zentsuaren zifrak:

zaharrak (1907 eta 1916 artean jaiotakoak):

$$e_{AB} = 2173 / 2944 = 0,738 \text{ (adin horretan posible da euskara nagusi izatea)}$$

helduak (1927 / 1936)

$$e_{AB} = 3735 / 5605 = 0,666 \text{ (elebakar batzu ez izatekotan, erdara nagusi)}$$

gazteak (1947 / 1956)

$$e_{AB} = 4152 / 7104 = 0,584 \text{ (erdara nagusi)}$$

oso gazteak (1967 / 1976)

$$e_{AB} = 5063 / 8088 = 0,626 \text{ (erdara nagusi; baina zerbait irabazi dugu)}$$

Gauza pozgarri bat, hitz batez, eta herri askotan batera: *eza-gueraren mailan* zola gainditu dugu. Baina ezagutzea eta erabiltzea biga dira; eta eguneroko ogia da euskaldun jendeen jokabidea: euskaraz ahal dutenean ere, erdaraz barra-barra, are ikastoletan eta D ereduko ikasguetan ere.

Zer gertatuko da hurrengo belaunaldian, zifra hutsen arabera? Erantzun egin dezakegu.

Guraso gazteen hizkuntz ezaguera

Zentsuak argitara dituen datuen arabera, eta *Tolosalde* barruti horri buruz, hau dugu:

1952 / 1971 urteen artean jaiotakoak:

9.145 elebidun; 6.145 erdaldun huts. («Euskaldunak» nagusi ezagueraren mailan; itxuraz, noski: denek bait dakite erdaraz gaur Tolosalde hörretantxe, eta % 59,8k bakarrik euskaraz).

Zifrak hauek dira:

$$e_A = 0,402 (= \% 40,2), \text{ erdaldun huts.}$$

$$e_{AB} = 0,598 (= \% 59,8), \text{ euskaldun elebidun.}$$

Tolosaldean, beraz, hauxe da, *ezagueraren mailan*, ondoko be-launaldiaren egoera (gaur 14 urtetik 33 urterakoak):

$$\% 40,2 \text{ erdaldun huts.}$$

$$\% 59,8 \text{ euskaldun elebidun.}$$

Sortuko diren guraso-bikoteetan, gutxi gorabehera «endoga-mikoak» izango diren heinean (Tolosaldeari buruz), erabilpena hau izango da:

$$p_{A2} = 1 - 0,598^2 = 0,642$$

$$p_{X2} = 0,598^2 = 0,358$$

Hurrengo belaunaldiko guraso gazteen artean, *erdara nagusi zaur*:

$$0,642 \leq (A) \leq 1,000$$

$$0,000 \leq (B) \leq 0,358$$

Eta seme-alabei buruz, beraz, hau esan daiteke:

$$(X) \% 59,8 \rightarrow \% 35,8$$

Eskolaren bidez, etab., zifrak ontzen ez badira, hurrengo be-launaldian erabilpenak % 12,8 baizik ez du iritsiko. Eta hori Gi-puzkoako eskualderik euskaldunenetakoa batean... Eta % 12,8 hori maximum maximorum delarik (diglosia, axolagabekeria, beste es-kualde erdaldunetako jendeekiko ezkontzak, etab.).

Famili bidezko transmisioan, beherakadarik handiena (mate-matikoki froga daitekeenez), elebidunen % 50i dagokio. Beste le-kuetan, gutxiago erreparatzen da famili bidezko hutseginarean handia.

Euskaltzaletasuna neurtzeko bide bat

Eman dezagun herri batean hau dugula: $e_{AB} = 0,494$. (Hauxe da, ikusi dugunez, *Tolosa* herriaren egoera. Tolosa herria, 0,494, espero zitekeenez, *Tolosaldea* osoa baino erdaldunago agertzen zaigularik: 0,738; 0,666; 0,584 eta 0,626 adinen arabera).

Zifra horrek hau adierazten du: Tolosako euskaldunek ahal duten okasio guztietan euskaraz egingo balute, erabilpena gaur, *Tolosa herrian*, hau izango litzatekeela:

$$(B) = p_{x2} = 0,494^2 = 0,244 (= \% 24,4)$$

Ongi dakigunez, *askoz gutxiago* da.

Eman dezagun *bikoteei* buruzko inkesta bat burutu dela, eta emaitza hau agertu dela:

$$(B') = 0,10 (= \% 10)$$

Zenbatetako litzateke Tolosaren euskaltzaletasuna?

$$m = 0,10 / 0,244 = 0,409.$$

(militantzia apala: ahal diren okasioetatik, % 40,9tan baizik ez bait da euskara hautatzen).

Eman dezagun, berriz, beste emaitza hobe hau ematen digula inkestak:

$$(B'') = 0,22 (= \% 22)$$

Eta, beraz:

$$m = 0,22 / 0,244 = 0,901.$$

Orain bai: % 90,1etan hautatu da euskara; eta euskaltzaletasuna handia dela esan daiteke.

Euskaldun elebidunok euskaldun huts jokatuko?

Aspaldisko honetan konturatu gara euskaltzaleok, guk *euskaldun huts gisa* jokutzen ez badugu, hizkuntz arazoa bukatua dela Euskal Herrian, eta ordezkapen isila bertan dugula.

Azterketa matematikoak gauza bera erakusten du: euskaldunok *elebakar gisa* jokutzen hasiko ez gareino, erdaldun hutsek ez dute inolako tentsiorik sentitzen; eta zinez uste dute hizkuntz arazoa guk asmatu dugun «rollo» hutsa dela.

Baina, ikusi dugunez, $p_B \neq 0$ izanez gero (alegia, batzuk *euskara baizik* erabiliko ez dutenean), p_0 sortuko da (alegia, mintzatu-ezin egiazkoa sortuko da erdaldunekin; eta honi dagokion *tentsioa*). *Orduan agertuko da* hizkuntz arazoa; baina ez lehenago.

Dagoen egoeraren faltsua ager dadin, beraz, guztiz beharrezkoa da *euskaldun buts* jokatu duen talde zabal bat sortzea («Euskal Herrian Euskaraz» ezagunaren antzekoa, eman dezagun; baina *kalean* ari, eta ez ezkutuan eta ghettoan). Baina honek prezio *politiko bat* izango du; erdaldunek eta erdaltzaleek, beren hizkuntza erabili ezinean *lehenengo aldiz* gertaturik, sekulakoak botako bait dituzte arrazisten eta euskaromanoen kontra... Are Euzkadi-
ren izenean ere, noski; eta, zer esanik ez, iraultza sozialistarenean. Hau dakigularik ere, aurrera jotzeko indarrik ba al dago gure artean?

Hauxe da nik airean utziko dudán galdera.

Tx.